

daad en gedachte

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

29-ste JAARGANG, NUMMER 11, NOVEMBER 1993

DAAD EN GEDACHTE

Bij elke bijzondere handeling gaat het denken aan het doen vooraf. Bij het handelen van klassen of massa's blijkt de betekenis van het handelen pas achteraf. Hier gaat de daad vooraf aan het begrip.

Theo Maassen

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS

DE UITGAVE ZAL WORDEN BEKOSTIGD UIT
VRIJWILLIGE BIJDRAGEN

Redactie en administratie:
Schouw 48-11
8232 BD Lelystad
Postgiro 30 76 95

OVER DE BEGINJAREN VAN DE EERSTE NEDERLANDSE VAKCENTRALE

„Van 1893 tot halverwege 1940 heeft in Nederland het *Nationaal Arbeids Secretariaat* bestaan, de eerste Nederlandse vakcentrale. De geschiedenis van deze vakcentrale is nog niet geschreven.” Met deze woorden begint het eerste hoofdstuk van een onlangs verschenen bescheiden boekje waarin de eerste dertien jaar van deze organisatie worden beschreven, de periode waarin het NAS in Nederland „het centrale punt” van de vakbeweging was 1).

De schrijver ervan heeft al eerder - in „Jaarboek 1979 voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland” - aan een bepaalde episode uit genoemd tijdvak aandacht besteed. In een „Woord vooraf” bij zijn jongste studie zegt hij: „Dromen over geschiedenis en over hoe het verleden anders had kunnen verlopen is voor mij de inspiratie om te schrijven over de geschiedenis van het NAS [...] Wat zou er gebeurd zijn, als het NVV er niet in geslaagd was het NAS af te troeven.” Het komt ons voor, dat dromen en speculeren niet bepaald een passend tijdverdrijf voor de geschiedschrijver zijn. Maar waartoe de dromen en speculaties van Buschman hebben geleid valt uit zijn boekje niet op te maken. Hij houdt zich strikt aan de feiten. Wat echter bij hem ontbreekt is praktisch iedere poging om deze te verklaren. Hij stelt in zijn eerste hoofdstuk weliswaar volkomen terecht, dat een analyse van de door hem beschreven periode „van belang is voor het begrijpen van de huidige toestand van de vakbeweging”, maar een dergelijke analyse of zelfs maar een aanzet ertoe zoekt men bij hem tevergeefs.

Hij konstateert op een van de laatste bladzijden, dat er na de oprichting van het NVV „geen houden meer aan” was voor het NAS, dat „ook moest optornen tegen de modernisering van de maatschappij”. Maar hij zet zich, ofschoon hij wel degelijk voor

---

1) Marten Buschman, „Tussen revolutie en modernisme, geschiedenis van het Nationaal Arbeids- Secretariaat in Nederland 1893- 1907”, Den Haag 1993, 143 blz.

een en ander oog heeft, niet werkelijk tot een verklaring. Om die reden kan men hem niet tegenspreken, dat inderdaad de geschiedenis van het NAS nog moet worden geschreven.

In zijn laatste hoofdstuk, *Epiloog* getiteld, schrijft Buschman: „De jaren van 1893 tot en met 1906 zijn voor de vakbeweging in Nederland een noodzakelijke fase geweest in haar ontwikkeling [...] een noodzakelijke fase met veel discussies, waarin de verschillende standpunten en posities ten opzichte van de maatschappelijke problematiek helder worden.” Daar valt niets op af te dingen. Evenmin op de direkt volgende passage waarin hij dat nader toelicht: „Het NAS begon zijn bestaan in de tijd dat ook in Nederland de graanelevator, de automobiel, de fabriek, de ambtelijke bureaucratie en het vaccin hun intrede deden [...] Een bijzondere en fascinerende tijd. Door de technologische, industriële en medische vooruitgang kende het leven een enorme verwachting van en vertrouwen in de toekomst. Waarbij de traditie over boord werd gezet. Modern en nieuw zijn de twee trefwoorden van het maatschappelijk leven van na 1880. [...] moest aan nieuwe uitdagingen vorm worden gegeven.”

Iets dergelijks als dat wat Buschman hier met enkele zinnen beschrijft, althans iets dat ermee te vergelijken is, met soortgelijke discussies over zo niet helemaal dezelfde dan toch wel soortgelijke problemen, deed zich op het einde van de eerste helft van de 19e eeuw, vijftig jaar eerder dus, in Groot-Brittannië voor. Vijftig jaar eerder, omdat het kapitalisme zich daar een kleine honderd jaar eerder begon te ontwikkelen. Na jaren van worstelen, zoeken en tasten kreeg de vakbeweging er rond 1850 de uiteindelijke vorm. Om het met de woorden van een vooraanstaand Britse vakbondsleider te zeggen: „Vakverenigingen begonnen zich positiever op te stellen tegenover de dagelijkse problemen” 2).

Zowel daar als later hier te lande was de vakbeweging op een keerpunt gekomen. Opvattingen, traditionele strijdmethoden en tot aan dat tijdstip ongeveer gangbare organisatievormen pasten niet langer bij een samenleving waarin het kapitalisme hoe langer hoe meer de algemene produktiemethode werd die zich hoe langer hoe sneller ten koste van vroegere produktieverhoudingen begon te ontwikkelen. Zowel in Engeland als in Nederland schonk de maatschappelijke ontwikkeling het aanzijn aan een nieuwe vakbeweging, die in Engeland ontstond doordat de bestaande zich transformeerde, hier via een tweedeling werd geschapen. Naast het NAS trad sedert 1 januari 1906 het NVV op, dat in de loop van 1905 was gesticht.

De feitelijke oorzaak was in beide gevallen deze, dat tot dan toe nog heersende opvattingen omtrent taktiek en strategie steeds duidelijker haaks bleken te staan op wat als de wezenlijke functie van de vakbeweging moet worden beschouwd: de verkoop van de waar arbeidskracht. Die verkoop vereiste wat het Britse echtpaar *Sidney en Beatrice Webb* gekarakteriseerd heeft met de term „*industrie-diplomatie*” en wat een andere schrijver even treffend de „*praktijk van het pakteren*” heeft genoemd.

In een boek over het ontstaan van de verhoudingen (tussen ondernemers en arbeiders) in de Britse industrie, heeft K. Burgess erop gewezen dat toen er noodzakerwijze eenmaal de nadruk werd gelegd op het voeren van loononderhandelingen de respektievelijke vertegenwoordigers van kapitaal en arbeid onvermijdelijk over zaken gingen spreken die geen direkt verband hielden met hun fundamentele klassentegen-

---

2) Victor Feather, *The Essence of Trade Unionism* (Het wezen van de vakbeweging), Londen 1963, blz.17.

stelling 3). Een andere Britse schrijver duidde ooit het *New Unionism*, de gewijzigde praktijk van de Britse vakbeweging waarvan wij zojuist spraken, als een „afzien van het standpunt, dat kapitaal en arbeid elkaars natuurlijke vijanden zouden zijn” 4). Voordien zag men dat wel zo en overheersten revolutionaire denkbeelden ondanks een daarmee strijdige praktijk.

In Nederland voltrokken de dingen zich, zoals gezegd, wel op een soortgelijke, maar - als gevolg van een veel later tot ontwikkeling komend kapitalisme en mede als gevolg ook van andere historische omstandigheden - niet op precies eendere wijze.

In Nederland ontstond kort na de eeuwwisseling naast het NAS het NVV, zoals een aantal jaren eerder de SDAP gesticht werd naast de *Sociaal Democratische Bond*. De vakbeweging was om eendere redenen als deze voor een tweesprong komen te staan. Bij haar ging de „praktijk van het pakteren” boven een leer die de weerspiegeling was van verdwijnende sociale verhoudingen. Voor de *SDB* was er, gezien het feit dat zich vanwege het nog uiterst primitieve en kleinschalige kapitalisme niet de sociale maar de politieke emancipatie van de arbeidersklasse aandienende, geen perspectief.

Buschman noemt het NAS een *revolutionaire* vakcentrale. Alleen het NAS uit de begintijd, ongeveer ten tijde van de door hem behandelde periode zou zo genoemd kunnen worden, maar dan alléén op grond van de *d e n k b e e l d e n* die niet alle, maar wel een groot aantal aangesloten leden en ook de meeste bestuurders er op na hielden. Die denkbeelden, dat wat het jonge NAS aan de hand daarvan voor noodzakelijk hield, verkondigde en propageerde, het was allemaal lijnrecht in strijd met de functie die de vakbeweging als verkoopcentrale van de arbeidskracht in het volwassen wordende kapitalisme noodzakelijk diende te vervullen. Deze tegenstelling tussen ideeën die ontstaan waren in het vroege kapitalisme van gisteren met ambachtslieden en kleinbedrijf enerzijds en het moderne kapitalisme van morgen anderzijds hebben het lot van het NAS evenzeer bepaald als dat van de zich later *Socialistenbond* noemende *SDB*.

Zoals we gezien hebben wijst Buschman op de maatschappelijke veranderingen die zich op het eind van de 19e eeuw en in het begin van de 20ste eeuw voltrokken. Wat men bij hem niet aantreft is een antwoord op de vraag *w a a r o m* zij een andere vakbeweging noodzakelijk maken. Hij wijdt aparte hoofdstukken aan de opbouw van het NAS en aan de felle discussies die er destijds zijn gevoerd over de verhouding tussen de vakbeweging en de politiek. Hij bespreekt eveneens de organisatorische zwakheden van het NAS en de wijze waarop men probeerde die door reorganisatie te overwinnen. Maar nergens verdiept hij zich in functie en wezen van de vakbeweging in de kapitalistische maatschappij, een functie die onontbeerlijk is voor de loonvorming, een functie waaruit de loop der gebeurtenissen te verklaren valt. Het is daarom dat wij hem al direkt in de aanvang van deze beschouwing gebrek aan analyse hebben verweten.

Zo'n vijftien jaar terug (in juni 1978 en in april '79) verschenen twee scripties 5) van geschiedenisstudenten die samen (onder een en dezelfde titel als deel I en deel II)

---

3) K. Burgess, *The Origins of British Industrial Relations*, Londen 1975, blz. 187.

4) J. Wilson, *A History of the Durham Miners' Association 1870-1904*, Durham 1907, blz. 41.

5) J. Sniekers, *Het Nationaal Arbeidssecretariaat in Nederland 1927-1940*, deel I: Een revolutionaire vakcentrale met syndicalistische tradities, 1927-1932. J. Spijkers, Idem, deel II: Oproeien tegen de stroom 1932- 1940.

in totaal 355 bladzijden de lotgevallen van het NAS in de periode tussen 1927 en 1940 beschrijven. Na een kort voorwoord wordt in het eerste hoofdstuk in een tiental pagina's ook de voorgeschiedenis behandeld, dat wil zeggen dezelfde stof waarin ook Buschman zich heeft verdiept.

Wat de feiten betreft zijn er, met een paar belangrijke uitzonderingen, weinig verschillen. De auteurs hebben uit dezelfde archieven geput. Of Buschman de beide scripties kent weten wij niet. Hij vermeldt ze niet in zijn literatuuropgave en besteedt er geen enkele aandacht aan. Dat valt te betreuren omdat de wederzijdse standpunten op een aantal essentiële punten aanzienlijk van elkaar afwijken.

In de eerste plaats hebben de schrijvers van de scripties er veel meer oog voor dan Buschman, dat de maatschappelijke ontwikkelingen het NAS niet onberoerd laten en wel in die mate dat het NAS van na 1907 in feite iets totaal anders is en wordt dan het NAS van de begintijd. Reeds in het laatste hoofdstuk van het eerste deel wordt de verandering beschreven die zich sedert 1912 manifesteert en zich in de jaren '20 steeds verder voortzet. In de laatste hoofdstukken van het tweede deel en, in het bijzonder in het slothoofdstuk, wordt beschreven hoe dit proces in de jaren '30 werd versneld.

„Al vanaf 1932, maar met name sedert 1935”, heet het daar, „maakte passiviteit zich meer en meer meester van de NAS-leden. [...] De laatste jaren voor de oorlog was het NAS duidelijk aangeslagen. Steeds minder en vooral oudere leden bleven over en het enthousiasme stond op een laag pitje [...] Het oude, vermoeide NAS sleepte zich voort naar het einde...” Ook de auteurs van de scripties echter *verklaren* de neergang niet en al helemaal niet uit de tegenstelling tussen opvattingen enerzijds, de wezenlijke functie van een vakbeweging anderzijds. Ze beschrijven weliswaar hoe opvattingen en standpunten bij het NAS in de loop der jaren veranderen en bijvoorbeeld in 1923 tot een scheuring en tot de oprichting van het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond leiden, maar *waaruit* de veranderingen voortkomen blijft in het schemerdonker.

Buschman en de beide andere genoemde auteurs zijn het met elkaar eens, dat met uitzondering van Henriëtte Roland Holst de geschiedschrijvers het NAS eenzijdig en pover hebben behandeld. Dat geldt, zeggen zij, niet alleen voor de tegenstanders (zij die met NVV en SDAP sympathiseerden) maar eveneens voor lateren. Buschman verwijt hen in het bijzonder dat zij het NAS anarchistisch of anarcho-syndicalistisch noemen. Dat na de ondergang van de Socialistenbond het anarchisme niet verdween maar zich „als reële machtsfactor nog slechts in zijn syndicalistische NAS-gedaante zal vertonen” 6) noemt hij een sprookje. Maar dat het allerminst een sprookje is wordt door de auteurs van de beide scripties overtuigend aangetoond. En als Buschman onder meer zijn zienswijze verdedigt met de bewering dat het NAS bijvoorbeeld „nimmer de theorie van de algemene werkstaking” heeft gehuldigd, dan leveren de andere twee het bewijs van het tegendeel. Het tegendeel wordt ook bewezen in een artikel van A. de Winter in het blad *Nieuwe Strijd* van februari 1979. De Winter vestigt daar de aandacht op de verschillen die anarchisten zoals Christiaan Cornelissen en Harm Kolthek hadden met andere anarchisten binnen het NAS. Wij op onze beurt vragen Buschman waar dan wel de syndikalisten vandaan kwamen die in 1923 het NAS verlieten.

Bij alle, niet te verwaarlozen verschillen - de auteurs van de beide scripties zijn o.a. uitvoeriger en grondiger - geven zij er net als Buschman blijk van, dat zij min of meer in het na de tweede wereldoorlog ontstane *Onafhankelijk Verbond van*

---

6) H. Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP* Amsterdam 1989, blz. 42.

Bedrijfsorganisaties de 'erfgenaam' van het NAS zien. Dat is een misverstand voor zover zij daarmee bedoelen dat ook het OVB (niet ontstaan via een afsplitsing van het niet heropgerichte NAS maar via een afsplitsing van de EVC) een 'revolutionaire' vakbeweging zou zijn. Hoe het OVB zichzelf ook mocht of mag beoordelen, het bleek in de loop der jaren steeds duidelijker dat het aan de konsekventies die de 'praktijk van het pakteren' nu eenmaal meebrengt niet kon ontkomen.

Naar men weet acht Buschman een analyse van de beginperiode van het NAS van belang voor het begrijpen van de huidige toestand van de vakbeweging. Zo'n analyse ontbreekt bij hem, maar de opmerking is juist. Inzicht in het wezen van de vakbeweging maakt de ontwikkeling van het NAS begrijpelijk. Omgekeerd leert de geschiedenis van het NAS (maar niet die van het NAS alleen) heel wat omtrent het wezen van de vakbeweging en haar functie. En dat kan dan weer bijdragen tot goed begrip voor de roemloze dood van de z.g. *Maatschappijkritische Vakbeweging* in de jaren '70 of tot het ontstaan van zogenaamd 'wilde' akties.

Geen analyse dus, noch bij Buschman, noch bij de auteurs van de beide scripties. Wel heel wat feiten, bij de laatstbedoelden naar verhouding meer dan bij eerstgenoemde. Helaas, we merkten reeds op dat de schrijvers van de scripties grondiger te werk zijn gegaan, zijn de door Buschman verstrekte gegevens niet altijd juist. Zijn boek bevat tal van fouten en onnauwkeurigheden.

De SDAP werd, anders dan hij (op blz. 43) schrijft, n i e t ingericht naar het model van de *Belgische Werklieden Partij* 7). Zij was in werkelijkheid een kopie van de Duitse *SPD*. Gorter is wel een korte tijd lid van het partijbestuur geweest, maar nooit voorzitter van de SDAP zoals op blz. 55 te lezen valt. En dat de SDAP of de sociaal-demokratie „orthodox-marxistisch” zou zijn geweest (blz. 30 en 31) klopt al evenmin.

We zouden Buschman onrecht doen wanneer we niet tevens melding maakten van enkele opmerkingen die wij volledig onderschrijven. Over de spoorwegstaking van januari 1903 zegt hij, dat „de bestuurders van zowel de revolutionaire als de moderne richting in de vakbeweging nauwelijks enige invloed hadden” op de gang van zaken. Hij levert op blz. 52 een voortreffelijke kritiek op Oudegeest.

Sommige dingen worden door ons anders geïnterpreteerd dan Buschman doet. Over het standaardwerk over de spoorwegstakingen van 1903, geschreven door prof. Rüter, zegt Buschman bijvoorbeeld dat de auteur ervan „minimale aandacht heeft voor de staking zelf”. Dat lijkt ons een miskennis. Wat voor ons altijd de grote betekenis van Rütters werk heeft uitgemaakt, dat is zijn duidelijke schildering van de zich toen al openbarende kloof tussen de 'leiders' van het spoorwegpersoneel en de achterban. Dat toen en onder de omstandigheden van destijds die kloof zichtbaar werd zegt het nodige over de wezenlijke betekenis van de vakbeweging waaraan in de geschriften over haar geschiedenis - en niet slechts in die over de geschiedenis van het NAS - praktisch altijd wordt voorbijgezien.

(C.B.)

---

7) Buschman baseert zich waarschijnlijk op Vliegen (Die onze kracht ontwakende deed, deel I, blz. 86 en 491). Hij gaat eraan voorbij, dat Troelstra in zijn *Gedenkschriften, Groei*, blz. 224/225 nadrukkelijk opmerkt, dat aan een kopie van de BWP zelfs „niet is gedacht”.

EEN VOORSPELLING DIE UITKWAM

In het oktobernummer van 'Daad en Gedachte' kwam onder de titel „Een reële kijk op de vakbonden” een stukje voor waarmee commentaar werd geleverd op een bijdrage van een zekere Thom Meens in *De Volkskrant*. Hij liet zich daarin uiterst kritisch uit over de dagelijkse praktijk van de vakbeweging. Hij had geen goed woord over voor FNV-voorzitter Johan Stekelenburg die nog voor de aan de orde zijnde onderhandelingen tussen de bonden en de werkgevers waren begonnen aan de 'tegenpartij' allerlei toezeggingen had gedaan die Meens karakteriseerde als „leuk nieuws voor werkgevers en kabinet”. „Stekelenburg”, zo schreef Meens, „gaf bij voorbaat alles weg”.

Om die reden distantieerde een andere vooraanstaande bestuurder van de FNV zich onmiddellijk van wat Stekelenburg had verklaard. Niet omdat hij er tegen was, maar omdat hij dat bijzonder ontactisch vond. Op die manier kon je, zo vond hij, de droeve boodschap de achterban niet door de strot duwen, om de woorden van Meens te herhalen.

Aan dit alles voegde Meens in één adem een treurige konklusie toe. Er moet natuurlijk en er zal wel een „schijngevecht” worden geleverd. Maar, zo schreef hij, de uitkomsten van het „onderhandelingscircuit” zullen ongetwijfeld overeenkomen met alle toezeggingen die Stekelenburg tevoren heeft gedaan.

Hebt u lezer het journaal gezien en de kranteNartikelen gelezen in de eerste novemberweek? Zo ja dan weet u inmiddels dat de voorspelling van Meens tot op de letter is uitgekomen. Wat Stekelenburg toezegde, dat bleek inderdaad in het sociaal (!) contract te staan waarover de ondernemers en de bonden (let wel: de bonden) het met elkaar eens zijn geworden. En hebt u de lachende gezichten van werkgeversvoorzitter Rinnooy Kan en minister-president Lubbers gezien? Of de uitspraken gelezen waarmee zij dit contract de hemel inprezen?

Natuurlijk moest het niet zo zijn, dat achteraf toch de heer Stekelenburg de alleenverantwoordelijkheid voor dit cadeautje aan regering en ondernemerdom in de schoenen zou worden geschoven. Daarom werd hij door minister-president Lubbers enigermate verontschuldigd, zo op de manier van: „Eerlijk, hij kan het ook niet helpen. Het komt allemaal door minister De Vries. Als die niet met een looningreep bedreigd had, zou het niet gebeurd zijn.”

Is, kan men vragen, het dan toch waar dat Lubbers de spreekstalmeester is van het „onderhandelingscircuit”?

- * -

IN DE EX-D.D.R. BLEEF MEN LEUGENS

VERKONDIGEN OVER DE 17e JUNI '53

In een viermaal per jaar verschijnend Duits tijdschrift dat zich bezig houdt met de geschiedenis van de Duitse arbeidersbeweging werd afgelopen zomer aandacht besteed aan de arbeidersopstand die veertig jaar geleden in Oost-Duitsland uitbrak. In een tamelijk uitvoerig opstel werd onderzocht hoe enerzijds Westduitse en anderzijds meer in het bijzonder Oostduitse historici de toenmalige gebeurtenissen beoordeelden. De uitkomst van dit onderzoek komt in het kort hierop neer, dat de 'geleerde' Oostduitse geschiedvorsers domweg de leugens bleven herhalen die de regering van Walter Ulbricht destijds meteen rondstrooide om een excuus te hebben voor de brutale

gewelddadige onderdrukking van het verzet.

De historicus Engelberg uit Leipzig maakte het wel bonter dan wie van zijn collega's ook. Hij beschreef de opstand van de 17e juni '53 niet alleen - zoals ook de partij gedaan had - als een „fascistische putsch”, maar hij „ontdekte” (!) ook overeenkomsten van deze zogenaamde fascistische putsch met de beruchte „Rijkskristalnacht” van november 1938, de door de nazi's ondernomen vernieling van de synagogen. Waar, zo moet worden vastgesteld, de brave „wetenschap” al niet goed voor is!

Overigens - ook dat ontlenen wij aan genoemd opstel - bleef de opstand van juni '53 voor de machthebbers van de DDR wel een schrikbeeld dat zij met zich bleven meedragen. Erich Mielke, zoals bekend een van de kopstukken van de beruchte Stasi, riep eind augustus 1989, nog voor de val van de muur, maar op een moment dat hoe langer hoe meer burgers van de DDR naar Hongarije probeerden uit te wijken, vol bezorgdheid uit: „Is het soms zo dat morgen de 17e juni uitbreekt?” Een duidelijker bewijs dat de geleerde verhandelingen en de officiele verklaringen niets dan leugens bevatten is moeilijk denkbaar.

- * -

WAAROM WORDT ER IN SPANJE

MINDER GESTAAKT?

Het afgelopen jaar gingen, volgens het Spaanse ministerie van arbeid, in Spanje meer dan zes miljoen arbeidsdagen verloren, tegen 4.4 miljoen in 1991. In 1992 werd er in totaal door meer dan vijf miljoen arbeiders gestaakt, in 1991 door 1,9 miljoen. Het afgelopen jaar gaf dus een sterke stijging te zien zowel van het aantal stakingen en stakers als van het aantal verloren arbeidsdagen.

Dit jaar waren er in de eerste vier maanden (periode waarover de cijfers tot dusver bekend zijn) bij een totaal aantal werkenden van 15 miljoen, 317.000 stakers tegen 868.000 in dezelfde periode vorig jaar. Er wordt in 1993 heel wat minder gestaakt en voor zover er stakingen zijn, zijn deze ook van veel korter duur.

Hoe valt deze teruggang in het aantal stakingen en stakers te verklaren? De oorzaak moet worden gezocht in de economische situatie. In geen enkel land van de Economische Gemeenschap zijn de werkloosheidscijfers hoger dan in Spanje. De werkloosheid bedraagt er 22.3 procent, hetgeen er op neerkomt dat er 3,3 miljoen mensen zonder werk zijn.

Spaanse vakbondsleiders, zowel die van de UGT (Union General de Trabajadores) als die van de Comisiones Obreras, hebben verklaard, dat ze geen resultaten meer kunnen boeken bij de onderhandelingen over lonen en arbeidsvoorwaarden omdat tengevolge van de werkloosheid ze geen gewicht meer in de schaal kunnen werpen. Maar dat wil niets anders zeggen, dan dat deze vakbondsleiders nu de werkloosheid aangrijpen om de voor de arbeiders niet zo beste resultaten van het overleg te excuseren.

In de periode waarin het Spaanse bedrijfsleven er heel wat gunstiger voorstond dan nu, heeft de Spaanse vakbeweging contracten afgesloten waarover de arbeiders herhaaldelijk ook niet bepaald stonden te juichen. In dat opzicht is er weinig veranderd. Wat er wel veranderd is, dat is de strijdbaarheid van de Spaanse arbeidersklasse. In Spanje is opnieuw bewezen, dat arbeiders des te strijdbaarder zijn naarmate er sprake is van een gunstiger conjunctuur.

Bij gunstige conjunctuur is er, wanneer de achterban niet tevreden is met wat de een

of andere vakbond voor overeenkomst afsluit, de mogelijkheid om met een zogenaamde 'wilde' staking, dat wil zeggen een zelfstandige actie, alsnog een beter resultaat af te dwingen. Althans de mogelijkheid bestaat daartoe een poging te wagen. In tijden van laagconjunctuur is de bereidheid om zelf tot actie over te gaan veel geringer. Wanneer de ondernemers overgaan tot het ontslaan van arbeidskrachten omdat deze aan een staking hebben deelgenomen, dan is - bij een werkloosheidspercentage van 22,3 procent - de kans dat ontslagenen opnieuw aan de slag komen buitengewoon klein.

Onder dergelijke omstandigheden kan het bedrijfsleven en kan een regering zich maatregelen veroorloven die onder andere omstandigheden niet zo gemakkelijk zouden zijn door te voeren. Dat is dan ook net precies wat er in Spanje onder de 'socialistische' regering van Filipe Gonzalez gebeurt. De lonen in de publieke sector worden bevroren, de huren worden verhoogd en de werkloosheidsuitkeringen worden verlaagd.

Een economische medewerker van het Britse dagblad *Financial Times* schreef dat al deze maatregelen aantonen, dat „de macht van de Spaanse vakbonden aanzienlijk is geslonken”. Dat is de verkeerde konklusie. Niet de macht van de vakbeweging is geslonken maar de strijdbereidheid van de arbeiders is onder de gegeven omstandigheden sterk verminderd.

- * -

Boekbespreking

DE AUTOBIOGRAFIE VAN EEN C.P.N.-ER

DIE BRAK MET DE C.P.N.

De auteur van de autobiografie in kwestie zal vast en zeker en niet zonder grond van mening zijn, dat met bovenstaande woorden een zo niet volstrekt onjuiste dan toch grotendeels verkeerde indruk wordt gegeven omtrent de inhoud van zijn boek. Inderdaad: niet meer dan zo'n twaalf jaar - van 1946 tot in 1958 - is de inmiddels 71-jarige Ger Harmsen lid geweest van de CPN. Van de ruim 700 pagina's waarin hij zijn levensgeschiedenis - zijn verhaal - vertelt beslaat het deel dat „Mijn communistische jaren” heet niet meer dan een 160 bladzijden. Het kan moeilijk anders of hij zal, terugkijkend, de uitvoerig geschetste jaren daarna, die van 1958 tot op heden, die in toenemende mate met wetenschappelijke arbeid werden gevuld, vruchtbaarder en van meer betekenis achten. Uit wat hij daarover schrijft en wat hij, geboren in 1922, vertelt over de 36 levensjaren die er aan voorafgingen, geeft een beeld van zijn persoon en hoe die is geworden. Hij behandelt de conflicten die hij kreeg (en wel moest krijgen), zowel die welke zich bij zijn politieke activiteiten voordeden als die welke later ontstonden nadat hij hoogleraar was geworden aan de Groningse universiteit. En hij schetst ook, bijna zonder enige terughoudendheid, zijn particuliere leven. Waarom dan toch in de titel hierboven uitgerekend naar zijn lidmaatschap van de CPN en zijn breuk met die partij verwezen?

Het boek van Ger Harmsen bestaat uit vier delen. Het eerste deel gaat over zijn jeugd en jonge jaren, het tweede over de tijd dat hij in de CPN zijn politiek tehuis vond. In het derde deel beschrijft hij de op jaren van studie volgende tijd van zijn leeraarschap (aan een middelbare school in Zierikzee) en zijn werk als wetenschappelijk medewerker aan de Amsterdamse universiteit. Het vierde deel behandelt zijn

Groningse periode waarin hij eerst wetenschappelijk medewerker was en later hoogle-
raar. Stuk voor stuk zijn die delen interessant, maar ze zijn niet in gelijke mate interes-
sant en ze zijn zeker niet interessant voor steeds dezelfde lezers. Ook in deel 3 en deel
4 is weliswaar sprake van zaken en problemen die zijdelings of direkt te maken hebben
met de arbeidersbeweging - waarmee Ger Harmsen zich zijn leven lang verbonden
heeft gevoeld - maar ze zullen niettemin, door de manier waarop Harmsen ze aanroert,
vooral studenten en wetenschappers belang inboezemen en arbeiders nauwelijks of in
het geheel niet aanspreken. De verklaring voor die manier moet natuurlijk worden
gezocht in het vak dat hij tientallen jaren heeft uitgeoefend.

Ergens heeft Harmsen er terecht op gewezen dat in tal van geschiedkundige werken
of publikaties zelden of nooit over arbeiders wordt geschreven. In zijn levens-
geschiedenis komen ze inderdaad wl voor, maar... naarmate het verhaal vordert in
steeds geringere mate. In feite komt de lezer ze alleen maar tegen in de hoofdstukken
die over zijn familie, zijn jeugd en jonge jaren gaan. In latere hoofdstukken draaft een
bonte stoet van studenten, leraren, wetenschappers en professoren op met wie Harmsen
goede contacten heeft gehad dan wel in konflikt is geraakt en wier werken veelal
genoemd en meer dan eens scherp gekarakteriseerd worden.

Ger Harmsen werd geboren in een Amsterdamse arbeiderswijk. Hij groeit op in een
proletarisch milieu. Zijn voorouders behoren tot de vele duizenden die ooit van het
platteland naar de lokkende hoofdstad trokken in de hoop op een beter bestaan. De
beschrijving van zijn familieleden, van hun levensomstandigheden, van het milieu en
wat daar mee samenhangt laat zien wat er wel en wat er niet veranderde in de toestand
der Nederlandse arbeidersklasse sinds het eind van de vorige eeuw. Van arbeiders is
ook sprake daar waar Harmsen het heeft over de tijd dat hij werk vond in een farma-
ceutische fabriek. Ze komen opnieuw in beeld als hij herinneringen ophaalt aan zijn
werk in de partijafdeling van zijn buurt. Maar daar blijft het praktisch bij.

In een 'Woord vooraf' wijst Harmsen er op, dat zijn „innerlijke groei zich met grote
vertragingen heeft voltrokken”. Hij was 24 toen hij lid van de CPN werd en eerst der-
tien jaar later heeft hij met die partij gebroken. In het desbetreffende deel van zijn boek
noemt hij de dingen en de gebeurtenissen die hem niet opeens maar langzamerhand en
stap voor stap zowel van de partijdoktrine als van de partijmethoden hebben verwij-
derd. Daartoe behoorden niet alleen de smerige behandeling van elkeen die getuigde
van een enigszins kritische instelling maar onder andere ook de onderdrukking door
Russische troepen van de Hongaarse revolutie van 1956. Twaalf jaar later zal de inter-
ventie van landen van het Warschaupakt in Tsjecho- Slowakije zijn kritische instelling
ten opzichte van Moskou nogmaals versterken.

Wat ons bij lezing allereerst is opgevallen: de Oostduitse arbeidersopstand van juni
1953 wordt noch in het desbetreffende deel noch later in de autobiografie ook maar
met een enkel woord vermeld. Dat verbaast, maar verbaast toch ook weer niet wanneer
men let op het wel bekende maar door Harmsen nog eens helder beschreven
(geestelijk) isolement waarin men binnen de bolsjewistische partijen verkeerde. Er was
blijkbaar meer dan n grote schok voor nodig eer eindelijk - hè, hè - de ogen, althans
zijn ogen, open gingen.

Wij zijn in het deel over zijn jaren in de CPN op enkele onjuistheden of
onvolledigheden gestoten. Hij schrijft (blz. 323) dat „de CPN streed voor de
onafhankelijkheid van Indonesië”. Voor die onafhankelijkheid was wellicht een groot
deel van de leden, maar het klopt allerm minst voor de leiding. Dat blijkt niet alleen uit
artikelen van S.J. Rutgers in het maandblad *Politiek en Cultuur* van februari en augus-

tus 1946, maar nog veel duidelijker uit wat deze vooraanstaande CPN-er schreef in *De Vrije Katheder* van 15 augustus van hetzelfde jaar, namelijk: „*Het is niet juist, dat de CPN op dit ogenblik onvoorwaardelijk voor de absolute onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië zou zijn. ... Een absolute onafhankelijkheid is zelfs onbestaanbaar.*” Merkwaaardig genoeg betreft het hier artikelen die aan Harmsen toch niet onbekend moeten zijn geweest.

Op een andere plaats (blz. 445) zegt Harmsen dat Ben Sijes in zijn boek over de februaristaking van 1941 erkend heeft dat die staking „*door de illegale CPN georganiseerd was.*” In diens boek valt dat echter niet te lezen. Bij hem is van een organisatie geen sprake, hij zegt alleen dat enkele arbeiders die lid waren van de CPN tot deze *spontane* staking de stoot hebben gegeven.

Dat is wat anders dan dat de CPN als partij de eer van de staking zou kunnen opeisen. Dat de staking inderdaad spontaan was is de schrijver van deze bespreking tientallen jaren na de oorlog ook bevestigd door iemand die destijds deel uitmaakte van het bestuur van de Amsterdamse afdeling van de illegale CPN.

Afgezien van dit soort betwistbare punten zijn er zaken waarin wij vierkant met Harmsen van mening verschillen, andere waarover wij het weliswaar met hem eens zijn, maar waarbij, als wij het goed zien, ons oordeel op andere gronden berust. Er zijn ook passages die wij uitermate onvolledig vinden en welke dientengevege een vertekend beeld geven. Bovendien is het zo, dat Harmsen, niet aldoor maar heel dikwijls, en dan juist dan wanneer het o.i. bijzonder nodig zou zijn, verzuimt om aan te geven hoe hij tot zijn zienswijze is gekomen, anders gezegd op welke gronden het berust. Gezien de plaatsruimte kunnen slechts, en dan nog maar zeer beknopt, enkele voorbeelden worden gegeven.

Harmsen spreekt (blz. 183) van de staking tegen de troepenuitzending naar Indonesië en over de toespraak van Henk Gortzak tot de op het Amsterdamse Waterlooplein verzamelde stakers. Naar onze opvatting kwam die toespraak hierop neer, dat Gortzak, aan wie de hoofdcommissaris van politie toestemming tot spreken gaf, een geslaagde poging deed de staking te beindigen. Van een dergelijke interpretatie bij Harmsen geen spoor.

Harmsen getuigt (blz. 181/182) van een bewondering die hij op zeker tijdstip voor Lenin's verklaring van het imperialisme heeft gekoesterd. Uit de tekst blijkt, dat hij van Lenin's boek *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme* (en ook van andere imperialisme-theorien) naderhand toch bepaald minder gecharmeerd was. Deelde Harmsen toen de al eerder door anderen geuite kritiek dat Lenin zich veel te veel door de Engelsman J.A. Hobson en diens in 1902 verschenen boek *Imperialism* had laten beïnvloeden? Bedoelde hij met „andere imperialisme-theorien” die van Rosa Luxemburg of van Fritz Sternberg? Kende hij de door ons voor juist gehouden verklaring die Henryk Grossmann van het imperialisme heeft gegeven? Diens verklaring niet, vermoeden we. Maar we kunnen er slechts naar gissen, want Harmsen doet er verder het zwijgen toe.

Harmsen moet op een gegeven moment niets meer van het stalinisme hebben, maar ziet een verschil tussen Stalin en Lenin. Voor ons betreft het een verschil in 'stijl', in detail, gn wezenlijk verschil. Verderop in zijn boek zwakt Harmsen het eerder door hem waargenomen verschil tussen Stalin en Lenin aanzienlijk af. Hij ziet tenslotte (blz. 415) en terecht tussen Lenin, Trotski en Stalin „ondanks alle verschil steeds minder een waterdichte scheiding”. Wat Trotski betreft, wij zijn het met Harmsen eens, dat de manier waarop Trotski de bureaucratie verantwoordelijk stelt voor de ontwikkelingen

onder Stalin zeker geen verklaring daarvoor vormt. Waarom dat zo is werkt Harmsen helaas niet uit.

Hij heeft in diverse artikelen, brochures of boeken wel uitvoeriger hierover en over andere dingen geschreven, maar zijn levensverhaal zou er ons inziens aan hebben gewonnen, wanneer de ontwikkeling van zijn opvattingen en de achtergrond van die ontwikkeling wat meer aandacht had gekregen.

Harmsen breekt eerst met de CPN, vervolgens - op een wat later tijdstip - met het leninisme, nadat hij, volkomen terecht, tot de konklusie is gekomen dat leninisme wat anders is dan marxisme. Weer wat later breekt hij niet met Marx (die hij als „een genie” blijft beschouwen) maar wel met het marxisme zoals hij dat ziet. Naar onze mening is dat een gevolg hiervan, dat hij weinig, om niet te zeggen geen, oog heeft voor wat Engels meer dan een eeuw geleden schreef, te weten, dat „veel Duitsers een ernstige fout hebben gemaakt toen zij poogden [...] van een [...] niet altijd goed begrepen theorie een soort van ‘alleen zaligmakend Dogma’ te maken [...] Onze theorie is geen dogma...” 1).

Voor ons is marxisme, in tegenstelling tot wat veelal zo wordt genoemd, een methode om de maatschappij en haar ontwikkeling te analyseren. Aangezien het kapitalisme dat Marx analyseerde (in *Das Kapital*) niet het kapitalisme van de tweede helft van de 20ste eeuw is, verschilt de uitkomst van de huidige analyse, met de door Marx ontwikkelde methode ondernomen, van de zijne.

Op een gegeven moment onderneemt Harmsen iets wat veel weg heeft van een poging het leninisme te verklaren uit de maatschappelijke verhoudingen die tot de Russische revolutie hebben geleid. Het blijft tot een poging. Dat wil zeggen, hij gaat niet zo ver dat hij het leninisme definieert als de theorie die past bij de Russische revolutie, zoals die was en die bepaald niet als een proletarische revolutie gedefinieerd kan worden.

Natuurlijk delen wij Harmsens vernietigende oordeel over het meer dan schofterige ‘rode boekje’ van Marcus Bakker waarin niet de eerste de beste CPN-ers worden belasterd, alsmede de laster waaraan ook Jaap Wolff (en anderen) zich bezondigd hebben en die zij - naar ook Harmsen vaststelt - nimmer publiekelijk hebben herroepen.

Wat wij geenszins delen is de geestdrift waarmee Harmsen over de PSP spreekt waartoe hij, na enkele jaren van partijloosheid is toegetreten. Dat er in die partij een heel plezierig klimaat heerste en dat er een open en werkelijke discussie kon worden gevoerd is naar onze mening nog geen reden om zich over haar zo kritiekloos uit te laten als Harmsen doet, ook al heeft hij wel enkele bedenkingen. Wij hebben de PSP nooit anders gezien dan als een heterogeen gezelschap van (soms) sympathieke idealisten zonder gefundeerde maatschappijopvatting, zonder noemenswaardig begrip voor de klassenstrijd en zonder enig contact met de arbeiders. Met een van de op de voorgrond tredende PSP-ers, te weten wijlen ds. Veen, hebben wij ooit eens gediscussieerd. Tijdens die discussie werd ons oordeel in elk opzicht bevestigd. Dat uitgerekend Harmsen zich, weliswaar na lang aarzelen, juist bij deze partij aansloot, bewijst dat het nog niet zo’n gekke indruk was, dat zijn leven „bestaan had uit een aaneenschakeling van toevalligheden, een chaotisch geheel was van in opwellingen genomen beslissingen, zelfs als het om ingrijpende keuzes met verstrekkende gevolgen ging”, zoals hij in zijn voorwoord schreef.

---

1) Brief van Engels aan Florence Kelley-Wischnewetzky in New York. MEW Bd. 36, blz. 588.

In 1983 koos Harmsen voor de PvdA. Bij het nemen van die stap was hij zich er volkomen van bewust, dat „het moderne socialisme zich ertoe beperkt naar een billijker verdeling van het geproduceerde te streven” en niet „naar een andere produktiewijze”. Maar hij zag geen alternatief. „Daar klein links te verdeeld is gebleven om te kunnen uitgroeien tot een socialistische partij van politiek gewicht, bleef voor mij alleen de PvdA over”, zo verklaart hij op een van de laatste bladzijden. En hij laat daar een paar regels verder op volgen, dat hij „het moeilijk had met de PvdA”. Maar hij bleef, schrijft hij, politiek actief. „Ik heb me”, zo verklaart hij in zijn voorwoord, „nooit echt jong gevoeld en nu voel ik me niet oud.” Vandaar de aan zijn levensverhaal gegeven titel „Herfsttjloos”, de naam van een bloem die bloeit wanneer de zomer ten einde loopt en de herfst begint.

Voor Ger Harmsen is ook de herfst aangebroken. In het verleden dreef, zo zegt hij, „een abstrakt communistisch ideaal me, nu is het de verbondenheid met het anonieme werkende volk.” Voor ons, en misschien is dat wel het grootste verschil met Harmsen, is het communisme geen ideaal maar een bepaalde kijk op de aan de kapitalistische produktiewijze verbonden tegenstellingen en de strijd die daaruit voortvloeit. Die produktiewijze is voortdurend aan veranderingen onderhevig en zo ook de strijd. Bijgevolg kunnen de opvattingen omtrent die strijd onmogelijk dezelfde blijven als voorheen. Dat ziet ook Ger Harmsen, maar op een heel andere manier dan wij.

Toen op zondag 14 september in een Groningse boekwinkel de autobiografie van Ger Harmsen in aanwezigheid van de auteur werd gepresenteerd, vroeg een van de aanwezigen hem of hij pessimistisch dacht over de toekomst van het socialisme. „Ik zie”, zo luidde ongeveer zijn antwoord, „bij de komende eeuwwisseling weinig of niets meer van de thans bestaande partijen en organisaties. Er zullen wel andere voor in de plaats komen.”

Harmsen heeft vast en zeker niet tot uitdrukking willen brengen wat Herman Gorter al in de jaren '20 waarnam, namelijk dat de tot dan toe bestaande 'oude arbeidersbeweging' gedoemd was om te sterven en dat een 'nieuwe arbeidersbeweging' ervoor in de plaats zou komen. In de loop der jaren is het voor ons steeds duidelijker geworden dat wat Gorter destijds de 'nieuwe arbeidersbeweging' noemde een nieuwe 'beweging der arbeiders' zal zijn, een beweging niet voor, niet ten behoeve van de arbeiders, maar van de arbeiders z e l f.

In feite is de oude arbeidersbeweging al gestorven. In de maatschappij waarin wij thans leven zijn de arbeiders zelf nog maar bij tijd en wijle op het historische toneel verschenen. Wie in de toekomst kijken wil moet doen als Marx, die uit de klassebotsingen in Manchester, in Parijs en in Lyon distilleerde wat de wezenlijke tegenstelling binnen de burgerlijke samenleving was en konkludeerde dat zij de motor vormde voor sociale veranderingen. Met andere woorden: men dient, menen wij, tot goed begrip van het maatschappelijk ontwikkelingsproces ook zorgvuldig te letten op wat ons sociale conflicten leren omtrent het ontstaan van nieuwe vormen van strijd. Want opvattingen weerspiegelen altijd een bepaalde werkelijkheid en het is een veranderende werkelijkheid waaruit nieuwe opvattingen ontstaan. Het is daarom zo jammer dat in het levensverhaal van Ger Harmsen wel uitvoerig de gestage wijziging van zijn inzichten wordt behandeld, maar de sociale conflicten - waar hij elders wel over heeft geschreven - praktisch niet aan bod komen. (C.B.)

Ger Harmsen, *Herfsttjloos*, Nijmegen 1993, Uitgeverij
SUN, 735 blz., fl. 49,50.